

ИНТЕРВЮ**„ИЗОСТАВЕНИТЕ ДЕЦА НА БЪЛГАРИЯ НЯМА КОЙ... ЕДНО
ВРЕМЕ НЯМАШЕ КОЙ ДА СЕ ОПЛАКВА ЗА ТЯХ И НИЕ
БЯХМЕ ТЕХНИТЕ РОДИТЕЛИ“****Интервю на Анелия Касабова и Кристина Попова с д-р Ивелина Панова**

Центърът за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания (ЦКОДУХЗ) – Бузовград е създаден през 2009 г. Той наследява основания през 1963 г. специализиран дом „Майка и дете“ за лечение и отглеждане на деца с „физически и душевни недъзи“, трансформиран през 1968 г. в Детска специализирана болница с две отделения – за деца от 0 – 1,6 г. и за деца от 1,6 до 3 г. Болницата, подчинена до края на 1994 г. на Община Казанлък, от 1991 г. се финансира от Републиканския бюджет, а от 1 януари 1995 г. е прехвърлена към Министерство на здравеопазването. Директорка на институцията е д-р Ивелина Панова. Почти три десетилетия д-р Панова отстоява необходимостта от специализирани грижи за децата. Под нейно ръководство се създава Центърът за комплексно обслужване на деца с увреждания и хронични заболявания, в който работят квалифицирани специалисти и се прилагат физиотерапия, занимателна терапия, работа с психолог, с логопед, Монтесори терапия и други методи.

Благодарение на съдействието на началника на отдел ДА „Стара Загора“ – Галинтин Караславов, на 13.07.2022 г. доц. Кристина Попова и доц. Анелия Касабова посетихме Центъра и бяхме приети от д-р Панова. Благодарим на д-р Ивелина Панова и на д-р Минева за вълнуващия разговор и за съгласието да го споделим с читателите на сп. „Българска етнология“.

„Изоставените деца на България няма кой... Едно време нямаше кой да се оплаква за тях, и ние бяхме техните родители“

А. К.: Д-р Панова, благодарим Ви за отзивчивостта и за готовността да споделите с нас Вашия опит. Бихте ли казали в началото няколко думи за Вас.

Д-р Панова: Какво да се представям – директор съм на Детска специализирана болница от 1994 г. и досега, след всичките ѝ трансформации. Завършила съм

---

¹ Изследването е по проект „Европейският Левиатан: Наследството на следвоенната медицина и общото благо“ (“Taming the European Leviathan: The Legacy of Post-War Medicine and the Common Good” [H2020 ERC-2019-SyG; GA ID: 854503]), финансиран от Европейския съвет за научни изследвания (ERC) в рамките на програмата на Европейския съюз за научни изследвания и иновации „Хоризонт 2020“ (договор № 854503).

ВМИ Варна, специалист съм по детски болести. Омъжена съм, имам двама големи синове.

А. К.: Бихте ли ни разказали за историята на дома?

Д-р Панова: Това, което са ни казвали старите служители, бившата главна сестра, която е от основаването на този дом. Аз знам за този дом, защо е създаден. Нали знаете преди... по времето на социализма, преди 1989 г., се следяха едни показатели – детска смъртност... имаше едни показатели, които... с които се гордеехме, че ги овладяваме и съответно, всеки град, всеки окръг тогава, са гледали дали дава този показател и тъй като са се раждали деца много, ... то и медицината не беше много развита, пренаталната диагностика, предварително да се установи, има ли някакъв проблем плодът и да не се ражда, да бъде абортиран, това не беше чак така... както вече сега е развита медицината. И се раждаха много деца – повишена раждаемост, много деца родени съответно... то си има един процент от ражданията, при които има някакъв дефект – така е в човешката популация, както и в животинската популация. И децата с увреждания, голяма част от тях, са умирали. А това увеличава детската смъртност. И това, което ние сме чували от старите служители, че всъщност, за да не се увеличава детската смъртност по места, да, са направили този дом, за да съберат тези деца тука и евентуално да получат и по-голяма специализирана помощ. Макар че каква специализирана помощ, просто не знам, нали за ония години говорим. И фактически, така да се отбременят останалите домове „Майка и дете“, те да се грижат повече за здравите деца. Някои от тях, те бяха 32 дома „Майка и дете“, във всеки окръжен град плюс няколко в неокръжни градове. И някои от тези домове въобще нямаха сектори за увредени деца. Роди ли се увредено дете, директно от родилно отделение се насочва тука. Когато дойдох 1994 г., тука имахме 121 деца от цяла България, ама наистина от цяла България. От Благоевград, от Добрич, от Русе, от Видин, откъде ли не, откъде ли не.

И беше една такава организация... по-често са ходили от тук, от Бузовград с линейката, отиват примерно в Добрич, отиват, вземат пет деца и ... и ги гледат тука. По същия начин, като станат децата на три или на четири години, пък ги изпращат в домовете – социалните домове за деца с увреждания, те също бяха в четирите краища на страната, с оглед на това да се създава работа и да има работа, работни места, да има работа и в по-затънтените краища на България. Там се разпределяха децата и се извеждаха, водили сме тогава деца, още беше 1994 г., водили сме деца и в Крушари – горе, Добричко, долу – в Петрово, почти на границата, да, Петричко, чувала съм за Гомотарци, чувала съм за Стражица, Факия имаше, но постепенно-последователно се промени политиката на държавата в това отношение. Пресметна се, и то правилно, че с постъпването на тези деца с увреждания в четирите ... в различните краища на държавата не е..., то не е човешко, защото... базите, в които бяха настанени, твърде, твърде бяха остарели, няма достатъчно човешки кадър, който да се грижи добре, специалисти квалифицирани. Макар че да ви кажа, лично моето мнение е, че е хубаво да има квалифицирани специалисти, които да се грижат за такива деца, по-нужното е хората, които се грижат за такива деца да са добри, да са ... те се обучават с

годините, да се набляга на това да ги научиш хората, хората да се отнасят правилно с децата.

Аз имам предвид и нашия дом, да не мислите, че имаме кой знае какви големи специалисти. Имаме няколко човека, които наистина са завършили, имат магистърски степени, бакалавърски, обаче някои от тях не ги давам за няколко детегледачки, които просто са си ..., имат талант да работят с децата и независимо от това, че нямат образование, вече толкова години са обучени, грижат се за тях, знаят какво да правят. Особено сега, когато станаме център, работим със семейства, претенциите са много по-големи, изискванията са много, много по-големи. Изоставените деца на България няма кой... едно време нямаше кой да се оплаква за тях и ние бяхме техните родители. Гледахме да им е добре на тия деца. Аз лично в нашия бранш, в домовете „Майка и дете“, които са, не познавам хора издеватели, такива, каквито ни представиха пред обществото... Защото имаше един такъв момент, за да се оправдаят средствата, които се получиха в България, доколкото знам, първият транш беше сто милиона, за да може да бъде реформирана тази грижа за децата, да бъдат затворени домовете и да бъдат направени на тяхно място центрове, първият транш беше от сто милиона евро, доколкото си спомням. И тогава се насади в обществото, заедно с филма, който направиха за Могилино, че това е една ужасяваща сфера на действие, където работят едни престъпници, едни идиоти, които убиват децата, не ги хранят, не ги гледат... А не е вярно това нещо, абсолютно не е вярно. Аз, деветдесет и четвърта година, като дойдох тука, заварих една много лоша материална база. В смисъл приспособена. Единствено тази сграда е строена за детска болница. Всички останали сгради бяха приспособявани. Това е било бивш бригадирски лагер едно време, построен на бърза ръка, за да могат да направят язовир Копринка и даже имаше още една къща зад ей тази, която се наложи да съборим. Материалните условия бяха ужасяващи. Обаче хората бяха приучени да работят като персонал. Имаше много персонал, 100 човека персонал беше за 121 деца, разпределени на четири групи.

Може да бяха условията лоши, но дисциплината беше на изключително ниво. Наистина. И оттогава тази традиция, която имаме от тогава, просто се запазва. Като се настоява на това нещо, няма компромис и не сме мръднали и на крачка назад. Подобрехме сега условията разбира се, с годините, колко години станаха – близо тридесет, просто не мога да повярвам, че са толкова години. Аз дойдох тука на 31 години, младо момиче. Просто сега не мога да повярвам, с какъв акъл съм дошла и как не съм си давала сметка за всички трудности, които ще трябва да преодолеея, за да продължим да... за да съществува Домът/Центърът. Слава Богу, някак си, оцеляваме. Като Вечната Амбър.

Искам да кажа, че беше добра грижата в това отношение – да се нахранят, да се запази животът им, да бъдат чистички, да бъдат облечени. Само че, това бяха предимствата, това бяха позитивните елементи от това, което заварих тогава. Но това, което пък беше лошото и което се промени с годините, и което адмиравам изцяло, това е моето разбиране за грижата за децата. Отглеждахме ги като бройлери. Грижехме се за тях като бройлери. Едни анонимни деца, наредени в кошарите. Трябваше да се спазва, трябваше... пак същите тия показатели, да

има процент на изпълняемост, значи на 121 деца, а сме имали някога 125 деца, само и само да покажем колко много работим, каква голяма използваемост, какъв оборот на леглата, какви средни престои, следяха ни за всичко, отчитаме едни статистики и едни такива чудеса... И тези деца ... имаше тогава..., казвахме им зайци – всичките в едни и същи такива гащеризончета, шити от американ, от предприятията „Тих труд“ на инвалидите, те шиеха такива неща. От тях, ходехме, купувахме едно огромно количество и това нещо всичкото, то като го пуснеш три пъти през пералнята, започва да се къса, и хайде пак наново...

Всички еднакво облечени, подстригани, лежат по леглата и това е. Включително деца, които бяха здрави попаднали тука. Защото това се случваше. Да, бебене, тропнали му там един синдром... Даже във Варна, университетския град Варна, там на едно дете, аз си спомням, една ХХХ, с един синдром дойде, дето съм го търсила из учебниците, след което детето го осиновиха – чисто здраво! Чисто здраво! Значи, това можеше да се случи – на някои от децата съдбата им просто да бъде прекършена от началото. Вместо да бъде примерно като здравичко осиновено. Случваха се такива грешки. Включително имаше деца, чиито заболявания можеха да бъдат коригирани, можеха да бъдат лекувани, можеше да се работи с тях и съответно да бъдат пак по някакъв начин или насочени след това към домове за предучилищна възраст за здрави деца, където да си поемат вече като здрави деца. И такива случаи сме имали, по-малък процент разбира се или да бъдат осиновени. Но, в общи линии, от Бузовград трудно се осиновяваше, много, много рядко, хората се и страхуваха, защото ... не знам, по невидими някак лъчи се разпространяваше, че Бузовград е моргата на България.

К. П.: А в действителност имаше ли смъртност?

Д-р Панова: Имаше смъртност, да. Не можеше да няма смъртност да ви кажа, защото... имало е мно-о-го тежка патология. Имаше просто някои болести, несъвместими с живота. Даже ние самите се чудехме, как живеят все още тези деца. А те живееха, защото ние се грижехме добре за тях. Живот бе, вегетира там по някакъв начин.

Така беше. Наистина имаше висока смъртност. Но... според мен... след това преживяхме много проверки, след 2000 – 2001 г., като излезе Законът за закрила на детето, включително и неправителствени организации, Български хелзински комитет, всичките деца, които бяха починали за годините, които проверяваха, всичко мина през тях, всички си имаха документи, аз не допусках дете да няма аутопсия, защото сме много уязвими. Като видяха аутопсиите, като видяха, че наистина има причина, за която да..., че не ние сме причинили смъртта, както се оповести в обществото. Много беше обиден персоналетът и още сме обидени на обществото, да ви кажа, защото, в нашата работа, покрай сухото изгоря и мокрото. Покрай Могилино, покрай другите домове, където нямаше възможности да гледат добре децата, никой не отчете, че някъде наистина добре се работи. И да ви кажа, все така си живеем някак, оттогава направо ни се насади едно такова чувство, че не бива много-много да се гордеем с работата, която вършим. Аз, където и да отида, понеже на две места работя като педиатър в Медицински център, никога не казвам, че работя, когато беше Домът, че ра-

ботя в дом за медико-социални грижи, защото имах чувството, че хората ще ме укорят заради работата, която работя. А трябва да ви кажа, че сърцето ми е тука. И смятам, че тук вършим много, много по-добра работа и съм изключително горда, особено сега, с начина, по който в момента работим. Защото моята идея за отглеждането на децата, за грижата за децата, е такава, че те трябва да бъдат при родителите си. И в това отношение подкрепям изцяло политиката на държавата, за това да се оставят децата при родителите им и в много редки случаи да се настанява дете някъде другаде, в приемно семейство или в центрове по настаняване. И тези родители да дават любов и грижа на детето, а пък детето да посещава такива центрове, каквито се създадоха както при нас и ние, като специалисти, да ги подкрепяме и да обучаваме и децата, и родителите. Това е начинът, това го видях и в чужбина, имахме тук двехилядикоя година, норвежци, такива ентузиастни, опитваха дълги години да ни подкрепят и ме поканиха една година, да ни покажат техните социални услуги, които имаха, в един 50-хиляден град покрай Осло. И аз това нещо като го видях, просто помечтах и тука да се случи. Е, не се случи по този начин, по който ... и как да ви кажа – всичко за грижата за детето. Хората си гледат увредените деца, не се притесняват за това, увредените им деца и хора вече са вградени в обществото, имат работа. Видях големи хора, за които е помислено, нещо като предприятия, подобно на нашия „Тих труд“, едно време, което беше. За всеки според неговото увреждане, имаше начин да работи. Получава си пенсия, работи сред себеподобни вътре в обществото. Като отидохме там, отидохме няколко човека и те се нахвърлиха да прегръщат... увредени хора, които като готвачки вътре работят, готвят и хранят цялото предприятие. Включително жена със синдром на Даун видях, която работи като готвачка. И като се хвърлиха, този от Ротари клуб, който беше, аз го познавам, да го прегръщат, да го целуват. И той им се радва, и те му се радват. А той, човекът бил депутат преди време, бил кмет на този град, на Драмен. Той фактически, той го е създал. И си викам – кой от нашите депутати ще дойде? Съвсем друг манталитет, нали.

А. К.: Децата, които са на снимките, живеят в семействата си?

Д-р Панова: Повечето – да, са си в къщи. Ето това тука момиченцето, със синдром на Даун, тя си е от Казанлък. Тя си има семейство. УУУ си има семейство. Който е най-отгоре – той, майка му е с такова увреждане, той също. Горензи, УУУ, с детска церебрална парализа, той при нас проходи на петгодишна възраст, той си има също семейство. ХХХ е глуха, от семейство глухоними, и тя. Другите, мисля, че всичките са осиновени. Това беше още в началото, 2009 г., като направихме дневния център и психоложката ни много активно работи, и започна ателие. Имаме психолог, имаме логопед. Логопедката ни – едно младо момиче, което си възпитахме от ученичка. Тя идваше тука доброволка, от 2009 г. и работи много иновативно, много.

К. П.: Как станаха възможни промените в работата на дома?

Д-р Панова: Да, ще ви обясня защо. Може малко нескромно, но наистина аз, като дойдох 1994 г., промених много неща. И съм следвала своята интуиция и

своите принципи за отглеждане на децата. Първото, което е, разреших да не се разделят здравите деца от болните – да бъдат заедно. Значи в едно отделение не да сегрегирате тежко болните деца ... там да лежат, ами... В едно отделение имаше различни стаи с деца с различно по степен увреждане. Което беше много добре, защото здравите деца издърпват болните. След това, може би не е това най-важното, но първото нещо, което исках да променя и се наложих да се промени беше да гледат на децата като на индивиди, а не – като на бройлери. Това беше първото и основното, което се мъчих да променя. Много трудно стана това нещо. Ето, тридесет години се боря. Най-големите успехи се постигнаха след създаването на Дневния център. Тогава, когато започнахме да работим с външни деца, да, тогава, когато започнахме да „слугуваме“ на семействата, да изпълняваме и техните претенции, да разберем, че така, както се отнасяш с външното дете, така трябва да се отнасяш с изоставеното дете, което е тука при нас, защото нали... При някои от хората от персонала това не можа да се постигне, те просто бяха потънали в една такава инерция и постепенно, постепенно, се освободих от тия хора. По различен начин, никога насилствено, дали се пенсионираха, дали се преместиха на друга работа, и така малко по малко започна... Акцентът вече беше не само към медицинската работа, а към педагогическата, към възпитанието, към психологическата. Това е преди всичко, то е основно. Значи, смесване на децата по тяхното състояние медицинско, след това, смесване на децата по възраст. Не ги сегрегиряхме по възраст – например едното тригодишно, пък другото – бебенце. Всичките тези деца се гледаха едновременно. За пол и етнос няма какво да говорим. Основно това е. Много подобрихме материалната база. Това беше изключително работа с децата, у които виждахме някаква потенция, някакъв капацитет, нещо да извлечем от това дете, за да може то да си отиде на правилното място, да не потъва в общия поток на децата с увреждания, защото виждахме, че изпратим ли деца по четирите края на България просто това ги..., това ги убива, това убива тяхното бъдеще, дори физически ако не ги убива, това убива тяхното бъдеще. И затова за всяко дете се стараехме. И слава Богу, тогава се появиха много осиновителни агенции, особено от Щатите, които искаха съвсем алтруистично да подпомогнат деца с увреждания. И съм им много благодарна, защото наистина, наистина, деца с тежки увреждания отидоха в чужбина. И имат бъдеще, имаме обратна връзка... И така. И след това вече, през 2008 г. пък ме привлякоха тука. Но още преди това една фондация, една асоциация за децата с увреждания и на общинско ниво ме привлякоха да работя в тази фондация и там видях също първите домове, първите дневни центрове, които се създадоха, примерно в Пазарджик, видях как става тази работа. Това стана още след двехилядната година някъде. И помечтах така, и ние в Казанлък да имаме такова нещо. И да ви кажа, наистина, случи се. Благодарение на Милка Тенева, тя завеждаше социални дейности, с усилия неистови, сизифовски се пребориха и спечелиха по един проект по програма Фар във втория компонент. И ме привлякоха за ръководител да направим дневен център в Казанлък. Аз бях ръководител на проекта цяла година, направихме го в Източния край на града и този си опит пък използвах и тука и в следващата година 2009 създадохме още един дневен център тука в Бузовград и оттам започна пък наистина разцъфва-

нето на дома, на центъра или какво да го кажа вече. Но... наистина, по съвременен начин работим. Имаме късмет в тази работа, защото намерих добър екип, изглежда умея да привличам хора или пък просто ги избирам. Така някак си ги виждам бисерчетата. Защото си спомням, като правихме конкурс за психолог, явиха се тринадесет психоложки и аз, като видях Ани, казах, това е човекът, тя ще бъде. Тя пък показа един лидерски характер, наложи нейното виждане тука за развитието на дневния център. И трябва да ви кажа, че..., то е нескромно да се говори, но мисля, че няма дневен център, който да работи по този начин, по който ние работим.

К. П.: Селото как се отнася?

Д-р Панова: Много сме добре в това отношение. Аз съм от 1994 г. тука, да ви кажа, имаме само два инцидента в селото. Единият път се опитаха да откраднат нефта – не от гаражите, а от агрегата. А вторият път една група малки деца, десетинагодишни, една узка имаме, счупиха фара. Това е за тридесет години. С почитание се отнасят към нас. Не се е променило по никакъв начин отношението към дома. Много съчувствено, много... много добре. В един момент имаме доста деца, две групи по десет деца, които ходеха на детска градина в селото. Аз дойдох деветдесет и четвърта, още деветдесет и шеста година пуснах децата на детска градина в селото. Преди това нямаше, да, от деветдесет и шеста година.

А. К.: Значи вие сте заварили деца над три години?

Д-р Панова: Да, имаше. Имаше, защото тогава вече ... задъхваха се домовете за социални грижи, нямаша възможност да приемат толкова много деца и поизостанаха доста от децата, които бяха над тригодишна възраст.

Малко ги и позадържахме, малко и умишлено. Макар че някои от домовете искаха, искаха да им ги превеждаме. Но знаех, че не отиват на добро място, просто гледахме по всякакъв начин да направим така, или да бъдат осиновени, или да бъдат в дом за предучилищна възраст за здрави деца. Добри домове имаше, много хубави имаше ... два дома имаше в Стара Загора, в които наистина грижата беше великолепна. Р. Х. бе директорка на единия. Там съм ходила – страшна жена беше, невероятна! Те го закриха този дом, но тази жена беше великолепна! Гледаха ги страхотно децата, и всъщност това беше, когато няма документи и не можеше да бъде осиновено, поне там да отиде, да не отива в... избирахме им място. И заради това малко ги задържахме.

А. К.: Имаше ли деца без декларации?

Д-р Панова: Абсолютно! Те в началото почти всички бяха без декларации. Много рядко имаше с декларации, разбира се, но голяма част бяха без декларации, много от тия деца така си и пораснаха и отидоха по тия домове и едва впоследствие, може би 5 – 6 години след започването на международните осиновявания, вече се промени законът и имаше някаква възможност и без декларация да бъдат осиновени. Съдът стана по-гъвкав, стана по-гъвкав.

А. К.: Промени ли се отношението на родителите?

Д-р Панова: И в това има огромна промяна, ама огромна! Наистина! От състояние на пълна незаинтересираност, пълна безотговорност, пълна, толкова безотговорни, че чак за убиване родители, които с такава лека ръка си изоставяха децата, и просто като животинки, раждаха ги и така... В момента това нещо е... говоря основно за ромския етнос. Българите си изоставяха едно време децата или ако са много такива ... гранични, безимотни, неграмотни, ако са... как да го кажем, да не е обидно, с изоставено умствено развитие, така да го кажем, нали такива хора, но ... Български деца имаше тогава, но по-голямата част бяха ромски деца, включително и чисто здрави деца, които ги изоставяха без никакво колебание. Без никакво колебание. Сега, в момента, понеже работя много с роми, сега отивам в ромските села, трябва да ви кажа, че децата за тях са всичко! По-важно нещо от децата им няма! Тези, които и все пак работят, имат някакъв доход... дори и да не са чак толкова богати, да не са с възможности, така хубаво си гледат децата, всичко за детето! На него ще купи обувки, на себе си няма да купи, ходи болна, обаче – детето! Пълна промяна! Има и от другите. От тези предните, със сигурност има, но те са просто малцинство, те са на изчезване. Е, вчера ми дойде едно – бабата го гледа, бащата – наркоман. Болно, чуди се жената, откъде да вземе пари, да го лекува. И такива има. Не са чак толкова.

Галинтин Караславов: А как се случи тая промяна?

Д-р Панова: Не знам! Аз самата, сега като ви говоря, и аз самата се учудвам, защото даже не съм се замисляла, че толкова години работя в тази област и как минаха като един миг! Не знам как стана! Почнаха да гледат другите, че живеят по-добре. От тях започнаха да излизат наистина свестни хора, които са с образование, дали и това, че един друг се гледат... Скоро, преди няколко месеца, говорих с една циганка, тя 28-годишна – четири деца вече и тя вика: „Докторке, ние сме много прости циганите, защото така, женим се на 12 – 13 години. Ей го, да бях слушала майка ми, да си завърша образованието, да мога да работя, а сега...“

Иначе се грижат великолепно за децата. Влязоха при тях много пастори, църкви. Сега това се сещам, че може би това е един от факторите. Те са сега с български имена, говорят техния цигански език, не турски език, много са бедни. За Зимница говоря, Ветрен, Тулово, и особено Зимница, много са бедни. Мъглижка община. Обаче там, много църкви, много пастори: „Добре ли ти е детето? – Слава на Бога!“

Понеже стана въпрос за това, че починалите деца се погребват, когато родителите не идват да ги потърсят, защото по-голямата част от случаите, по този начин беше, общината поема служебно погребение, осигурява гроб, кръст ...

К. П.: В селското гробище?

Д-р Панова: Не, в Казанлъшките гробища. В Казанлък, община Казанлък, тя се грижи за дома. Държавата се грижи и за починалите, за социално слаби хора, взема се трупчето от патологоанатомията и се погребва. И, като подскочиха двама при една проверка – „Ама как така, с кръст? Откъде накъде кръст, ами те може да са мюсюлмани!“ О, Боже Господи! Казвам: Ами това осигуряват, нали? Та

изкарахме един калай. И една от проверяващите се сети – „Те, понеже са малки, не са се самоопределили, нека така да напишем в протокола“. Не са определили от каква религия са.

По едно време бяха зашуряли някакви журналисти, някакви жълтини, и бяха написали в някакъв жълт вестник, че едва ли не децата на Бузовград се погребвали в общ гроб, ама така, че все едно си ги наредил ето така покрай гроба, застрелял си ги с една картчница и си ги..., като в Сребреница..., по този начин беше написано. Нищо подобно, всяко дете си има гробче.

Д-р Минева: Дори съседни, които имат гробове, са направили и на нашето дете паметниче, палят свещичка...

Д-р Панова: Ние все живеем като лоши, защото така ни представиха пред обществото, който работи с такива деца, като злодеи.

К. П.: Но се променя обществото.

Д-р Панова: Е, променя се, но знаете ли какви години. Имахме огромни проблеми между впрочем. Не знам, как да го изкажа, но взе се решение, да се закрийт домовете за медико-социални грижи, те бяха 16 накрая, постепенно, постепенно, намаляха. Включително и нашето, беше готово за закриване. Но никой не ни обясни по какъв начин ще стане този процес. Ще бъдат ли запазени работните места на хората, които тука работят? Ще бъде ли трансформирано в някакво друго заведение? Останахме с впечатлението, че всичко, което сме постигнали тука за тези години, ще се затвори, както затвориха някои домове, примерно във Ветрен, Пазарджишко, не знам къде, и там сградите в момента се рушат, всичко замина. И си представяме целият този наш труд, включително и това на дневния ни център, където наистина сме много полезни на обществото... Не знам дали си дават сметка хората, колко в момента има деца, които се раждат с проблеми, които растат с проблеми, особено децата от аутистичния спектър, това е съвременното заболяване на децата, което, ако някой се хване да го изследва и да го лекува, ще направи не професорски, ами академични титли, защото не е достатъчно добре познато и проучено, а пък има нужда. Родителите просто изнемогват с такива деца. Всички тука живяхме с мисълта, че всичко, ей така, ще го попилеят. И действително, от Министерство на здравеопазването преди Коледа 2020 г. ми казват: „Пригответе заповедите на хората“ за уволнение, за освобождаване, а децата, които тука са останали в дома, всичките да бъдат приведени, изместени в Стара Загора в дома, защото остават само четири дома засега, всички останали ги закриваме, до края на годината трябва да ги закривем. Защо е това, тече един проект, подготвяне на оценки на децата и закриване, и проектът трябва да приключи до края на годината, за да си вземат парите. И всички останали домове, осем дома бяхме, седемте дома си изведоха децата, където им казаха. Ние обаче тук започнахме борба. Петнадесет деца бяха тук, те всъщност не бяха деца. То това беше ябълката на раздора, защото 7 – 8 от тях бяха над 18-годишна възраст. Това бяха деца, които са постъпили на година – две и ние сме ги докарвали до 25 – 26-годишна възраст. Имаше една, двадесет и шестгодишна беше. Толкова тежко болни! Обаче, благодарение добрата грижа,

живеят тези хора. Но никой не ги иска, никой не ги иска! Домовете, тези четирите, гледат децата до 18 години. Тези, които са над 18, няма медицинска грижа, никой не ги пожела и няма къде да ги изведеш. И този насилствен подход, между Коледа и Нова година, в пандемия. Даже в Добрич си спомням, имаха позитивни случаи и там изчакаха седем дена или колко, за да ги изведат, само за да козируват, да кажат, че е изпълнено това нареждане. Тука стана... дойдоха журналисти, извикахме медиите, направиха репортажи, включително в Нова телевизия, направихме група във Фейсбук. Фейсбук се оказа нещо невероятно, аз всъщност заради това започнах целия този разказ, заради това, защото аз очаквах да бъдем заклеймени, очаквах да кажат: „То е добре, правилно, че закриват дома, тези нищо не знаят, това е моргата на България, те са...“ Имаше и такива, един – двама души, но повече от 3 000 човека направиха подписка, подписаха се на тази подписка, коментираха във Фейсбук, между Коледа и Нова година и това беше нещото, което беше тука в целия град, а и в България. Включихме, разбира се, и контакти на много високо ниво, на най-високо ниво. И така се случи, че имаше пак късмет, късмет имам в този живот. Поканиха ме тогава в Министерство на здравеопазването заедно с Агенция социално подпомагане, още се чудеха какво да правят и в крайна сметка за половин час се реши съдбата и решиха едната сграда ей тука горе да направят Център за настаняване от семеен тип като социална услуга и да оставят тези потребители, които са над 18 години, като такъв център, а тука вече да продължи да си съществува като Център за комплексно обслужване на деца с увреждания. Всички останали домове, които закриха, се превърнаха в такива центрове. Запазихме всеки един човек от персонала. Те бяха много застрашени, в центровете, там нямат кухня, нямат пералня. За мене тази политика на държавата, колкото е хубава, толкова и не, не съм много съгласна с нея. Ще ви обясня, кое не ми харесва, това се все неща, над които нямам власт, но всичко запазихме, целия персонал, сградите, оборудването, всичко! Не искам да ви казвам, какво ми костваше да развием двата центъра! Но искам да ви кажа, какви проблеми се генерираха от момента, защото едното е социална услуга към общината, а другото е към Министерство на здравеопазването. Аз не ръководя Центъра за настаняване, ръководи го главната ми сестра, искаме да се освободим от това, искаме да ги изведат тези потребители в по-спокоен порядък, но няма места за тези деца, никой не ги иска, никой не ги ще. Даже петте, които изведохме в Стара Загора, едното го умориха, върнаха четири, след нямаше и един месец.

Разбирането на Министерство на здравеопазването със създаването на тези центрове е следното: детето, което има някакъв проблем – да кажем бебетата, които са за рехабилитация, водят ги родителите, правят им рехабилитацията, връщат си го вкъщи след половиния или единия час. Но примерно едно дете аутист, което има нужда от комплексна грижа. То заради туй ние сме комплексни центрове, защото това дете има нужда да се грижат за него и рехабилитатори, и ерготерапевт, и логопед, и психолог, и педагог, и най-обикновените ни лелки. Те си представят работата тука в тези центрове по следния начин: майката го дава тука или пък ние го вземаме с колата, и това дете тръгва: 45 минути на психолог, почивка 15 минути, 45 минути на логопед, почивка 15 минути, 45 минути на не

знам какво, и на обяд, хайде пак обратно при родителите си. Няма смисъл, това е разпиляване на обществен ресурс. Опитах се да им обясня, че за един аутист, даже и да не е аутист, за едно хиперактивно дете, за едно дете със синдром на Даун, със соматично някакво заболяване, това не върши работа. Върши работа сутринта да го вземем или родителите да го оставят тук и да го върнем в четири часа. Като през това време ние го научим само да се храни, само да си обува обувките, само да се облича, да се съблича, да го научим да следва инструкции, да има дисциплина, да прави, да подрежда, да реди мозайки, да държи с пръстчетата молива, да бъде сред децата... Това е нещото, което върши работа. Да го научим да се храни, защото те не могат. Те обаче, казват – не може центровете да правят тази работа, защото за тази работа има социални услуги, дневни центрове за деца с увреждания, които са към социалното министерство. И не можело сме ние да вършим работата на тези центрове и фактически, трябва да ви кажа, че голяма част от центровете, които станаха, работят по този начин, техните директори минаха с шестици на конкурса, а аз минах едва с четири и седемдесет и пет, защото упорито настоявах, че това не трябва да е така. Обаче сега имам едни познати от един град край морето, на 50 – 60 километра от Бургас. Едното им детенце (две близначета имат), едното им детенце има проблеми, и първо са чакали не знам колко месеца, за да ги повикат в центъра в Бургас, за да работят с него. То има нужда от рехабилитация непрекъснато, защото е с лека церебрална парализа, която ако се рехабилитира в началото, когато са малки, то може да създаде здрав човек. Но няма кой да го направи... Отделно поизостава малко в умственото си развитие и има нужда и психолог да работи с него. Дали са им възможност един път в седмицата да ходят за 30 минути на психолог.

Разговорът трябваше да завърши, тъй като родители с деца чакаха д-р Панова.

К. Попова и А. Касабова: Благодарим Ви най-дълбоко за отделеното време и за споделените ценни мисли.

Доц. д-р Анелия Касабова

ВСЗ „Медицинска антропология“
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей – Българска академия
на науките
Ул. „Московска“ 6А, София 1000
Email: anelia.kasabova@iefem.bas.bg

Assoc. Prof. Anelia Kassabova, PhD

Temporary Structural Unit “Medical Anthropology“
Institute of Ethnology and Folklore Studies
with Ethnographic Museum –
Bulgarian Academy of Sciences
6A Moskovska Street, Sofia 1000
Email: anelia.kasabova@iefem.bas.bg

Доц. д-р Кристина Попова

ВСЗ „Медицинска антропология“
Институт за етнология и фолклористика
с Етнографски музей – Българска академия
на науките
Ул. „Московска“ 6А, София 1000
Email: kristina.popova@iefem.bas.bg

Assoc. Prof. Kristina Popova, PhD

Temporary Structural Unit “Medical Anthropology“
Institute of Ethnology and Folklore Studies
with Ethnographic Museum –
Bulgarian Academy of Sciences
6A Moskovska Street, Sofia 1000
Email: kristina.popova@iefem.bas.bg

*Снимки от Центъра за комплексно обслужване на деца с увреждания
и хронични заболявания*

Сн. 1. Д-р Ивелина Панова (вляво) и д-р Крисимира Минева (вдясно).
Център за комплексно обслужване на деца с увреждания
и хронични заболявания

Сн.2. Д-р И. Панова показва стаята за занимания с прилагане
и на Монтесори терапия. Сн. А. Касабова, 13.07.2022 г.